

32/1

JUNI 2012
32. ÅRGANG

PAPYRUS

ÆGYPTOLOGISK TIDSSKRIFT

“Rettidig omhu”

Tutankhamon i spejlet

Lise Manniche

De danske samlinger rummer ikke genstande fra Tutankhamons grav, men der findes dog, ud over en lille fingerring af fajance [fig. 1], en enkelt skulptur, der ikke blot stammer fra hans tid, men som også reflekterer den kanon, der blev etableret i forbindelse med hans officielle image. Det drejer sig om inventarnummer ÆIN 1285 i Ny Carlsberg Glyptotek [forsiden og fig. 2], erhvervet fra Sabatier-samlingen i 1911,¹ et 57 cm højt hoved af en statue af diorit med Amons karakteristiske krone og en del af hans høje fjer og kunstfærdigt flettede skæg bevaret. Øjenhulerne er nu tomme, men øjnene, indrammet af markerede sminkestriber, har været indlagt i andet materiale. Næsen er let beskadiget, men ørerne er stort set intakte. Brudfladen ved halsen er skrå. Ansigtstrækkene slutter sig til det fysiognomi, der kendetegner Tutankhamon bl.a. i hans gyldne maske og kister.

Tutankhamons ansigter

Når en konge kom på tronen, skulle der ikke blot udarbejdes fire navne for ham, som sammen med det, han var født med, gav hans officielle titulatur. En sådan forblev som regel uændret med mindre

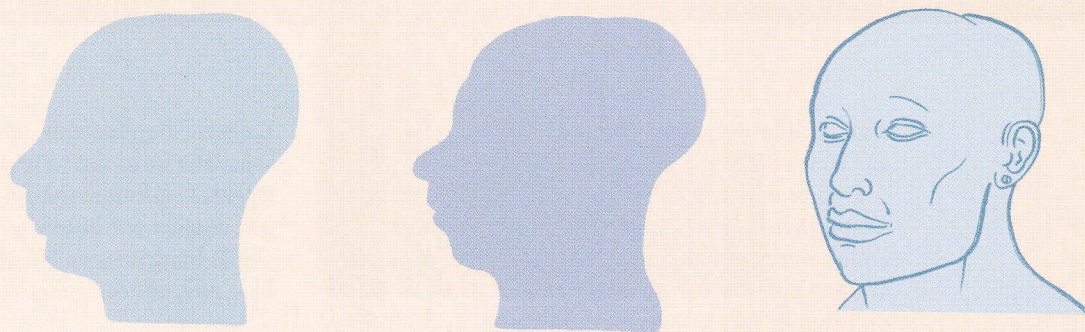
særlige forhold gjorde sig gældende. Man kan nævne Mentuhotep I fra 11. dynasti, der ændrede sit Horus-navn i takt med sin konsolidering af magten, og naturligvis Amenhotep IV, der af religionspolitiske årsager ændrede sit til Akhenaton, fulgt af Tutankhaton selv, der hurtigt fik sit navn gjort politisk korrekt til Tutankhamon. Derudover skulle kongens officielle ikonografi etableres. Billedhuggerværkstederne blev givet et koncept, som ikke blot skulle gælde for afbildninger af majestæten, men som også undertiden afspejlede sig i samtidige gengivelser af guderne, fortrinsvis Amon-Ra. Resultatet er, at selv om eventuelle indskrifter er forsvundet fra disse kunstværker, kan de med en vis sandsynlighed dateres til en bestemt konges regeringstid.

Der kunne ikke desto mindre være mere end en enkelt sådan kanon i omløb for en enkelt hersker. I 12. dynasti, der ligesom Amarna-tiden er kendetegnet ved ekstraordinære gengivelser af kongelige ansigter, var der sideløbende med denne den gængse, mere idealiserede fremstilling, der primært synes anvendt i forbindelse med gravmonumenter. De karakteristiske, “bekymrede” udgaver af f.eks. Sesostri III har stået i gudetemppler (Karnak, Deir

Fig. 1
“Nebkheprura,
hersker over
maat”. Foto LM.

Fig. 2 Ny Carls-
berg Glyptotek
ÆIN 1285. Foto
Ole Haupt.

el-Bahari m.fl.). Amenhotep III's kontrafej gennemgik ændringer i løbet af hans lange regeringstid, mest markant i forbindelse med hans første regeringsjubilæum.² I Amarna-tiden er det mest ekstreme eksempel de mange variationer af Nefertiti, hvoraf nogle endda stammer fra samme værksted.³ Årsagerne til de forskellige modeller for samme person kan således være kronologiske, geografiske eller ideologiske.

Hvorvidt disse "portrætter" har nogen som helst lighed med originalen, den levende person, er et emne, der i reglen behandles noget lemfældigt i litteraturen, og det er et spørgsmål om en sådan fotografisk lighed almindeligvis har været højt prioriteret af de gamle ægyptere selv. At konger rask væk usurperede deres forgængeres statuer kunne tyde på det modsatte. At der undertiden fandt en vis tilpasning sted, beviser ikke nødvendigvis, at man har bestræbt sig på at opnå en fysisk lighed.⁴ Det eneste tilfælde, hvor man kan sammenligne et kunstværk med originalen, er Tutankhamon, hvis mummies identitet der ikke kan herske tvivl om (på grund af genbegravelse må der altid være en lille usikkerhedsmargin mht. andre kongelige mumier). Det har dog

ikke ført til nogen endelig afklaring på spørgsmålet om portrætlighed. I 2005 blev der udført forsøg af tre hold af retsmedicinere og kunstnere fra USA, Frankrig og Ægypten, der med udgangspunkt i en ny CT-scanning uafhængigt af hinanden skulle rekonstruere kongens ansigtstræk.⁵ Resultatet af disse forsøg viste markante indbyrdes forskelle, forårsaget af det faktum, at ansigtets væv ikke var i sin originale stand efter balsameringen [fig. 3,4,5].

Skulptur

De mange, samtidige afbildninger af Tutankhamon⁶ omfatter en del tempelskulptur samt genstande fra kongens gravudstyr ("samtidige" dækker i denne forbindelse også dette). En gruppe gengiver kongen med buttede, barnlige ansigtstræk med runde kinder, rund næsetip, fyldige læber, rund barnehage og ganske store øjne. En anden gruppe, også tilskrevet kongen, viser et mere markeret ansigt, spidsere næse og mindre øjne. Der er ganske stor variation her, men det væsentlige i den foreliggende sammenhæng er, at de alle adskiller sig fra den førstnævnte, buttete type. Forskellene gælder både i to og i tre dimensioner. Det er påfaldende, at ingen af de samti-

Fig. 3-5 Rekonstruktioner af Tutankhamons ansigt på grundlag af CT-scanning: fransk, amerikansk, ægyptisk. Tegninger LM og MAJ.

Fig. 6 To af Tutankhamons kanopekrukker. Foto LM.

Fig. 7 Statuen af Amon-Ra i Karnak. Foto LM.

dige afbildninger viser den meget vigende hage, der går igen i de retsmedicinske gengivelser fra 2005.

Den buttede model ses tydeligst i kongens gravudstyr, hvoraf næsten alle eksempler er udført i andet materiale end sten. Dette kan være inspireret af den skik, der var opstået i hans bedstefars senere år. Efter sit første regeringsjubilæum i år 30 lod Amenhotep III sig afbilde med meget barnlige træk: runde kinder, lille hage, fyldige læber, stumpnæse og dertil de karakteristiske store, mandelformede, let skråtstillede øjne – en gengivelse, der ikke kan have afspejlet hans reelle alder, men derimod må vise ham i den stand, han ideelt set havde opnået efter sin foryngende *sed*-fest. Selv om aldersspørgsmålet er mindre relevant i forbindelse med Tutankhamon, der døde som teenager, er det dog en mulighed, at ideologien bag hans bedstefaders skulptur har haft indflydelse på genstande, der skulle inkluderes i kongens gravudstyr, hvor evig ungdom var intentionen, og at der i det hele taget har været et ønske om at springe en generation over og knytte en visuel forbindelse til tiden inden Akhenatons særegne stil. Det ses klart i udformningen af det mest væsentlige: guldmasken og de tre gyldne kister, og vi genfinder det i to genstande af træ: den ejendommelige arm- og benløse statue og Tutankhamons hoved, der ligesom solguden genfødtes af en lotusblomst, og endvidere i de to sorte statuer. En del af de fornemme *shabti*-figurer af træ hører også hjemme i denne serie, hvorimod hans *shabti*-figurer af f.eks. fajance falder uden for.

Lågene til de fire kanopekrukker i graven, skåret i kalcit (alabast), viser interessant nok en ansigtstype, der er beslægtet med den buttede [fig. 6]. De store øjne dominerer ansigtet og næsen er afrundet.

Læberne har derimod ikke den ellers karakteristiske, sensuelle form, og selve ansigtet er lidt mere langstrakt. Det kunne måske skyldes, at håndværkeren har indgået et kompromis mellem det kontrafej, der skulle hugges i sten (se nedenfor) og den model, der blev anvendt for andet materiale?

I templernes mere offentlige kontekst foreligger der en anden type materiale, der ikke som sådan hører til i en kongegrav: rundskulptur i sten. I Ægypten var forskellige slags håndværk ofte samlet under samme tag, men ikke desto mindre er der tale om specialiserede arbejdsmetoder for forskellige materialer. Kongelige værksteder ville være fordelt i de større byer, primært Memfis og Theben samt, på netop denne tid, også el-Amarna, hvilket kan have afstedkommet yderligere regionale forskelle i produkterne. Vi ved ikke, hvor Tutankhamons gravudstyr blev produceret. Til gengæld står det fast, at så godt som al skulptur af sten i hvert fald har et enkelt fundsted: Theben med Karnak som hovedleverandør.⁷

Når man søger at etablere en årsag til en alternativ kanon for afbildninger af Tutankhamon, kompliceres situationen ved, at nogle er bestilt af Tutankhamon og bærer hans navn, evt. usurperet og navnet overskrevet af en af hans efterfølgere; andre synes påbegyndt under Tutankhamon, men bærer udelukkende en af efterfølgerens navne.

I rundskulpturen foreligger der to hovedtemaer: skulptur af kongen alene og skulptur, der involverer en eller flere guddomme, enten ved at de er afbildet sammen, eller ved at guden har lånt kongens ansigts-træk.⁸ Det første repræsenteres af to knapt legemsstore statuer af grå granit af kongen stående med

Fig. 8 Louvre E 11609.
Foto LM.

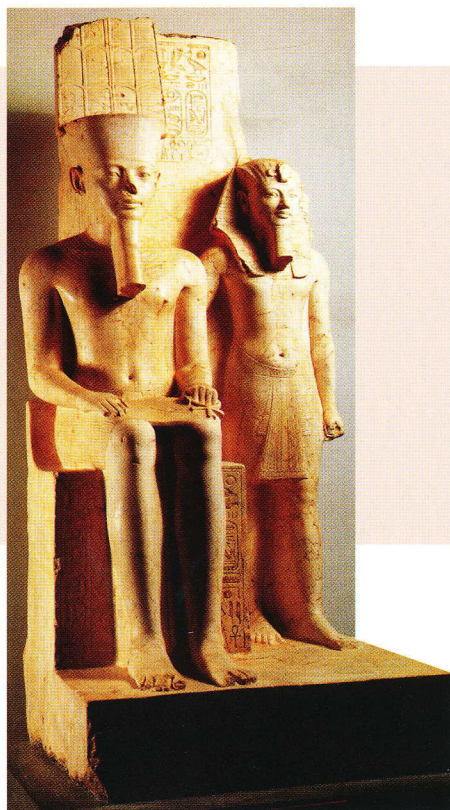

Fig. 9 Turin No. 768.
Fra A. M. Donadoni
Roveri, *Museo Egizio*,
Turin (n.d.), s.12.

hænderne strakt ned foran sin kilt (nøjagtig som i de kendte statuer af Sesostris III), fundet i "cachetten" i Karnak. Kongen fremviser et markeret ansigt, og statuerne blev usurperet af Horemheb (rester af Tutankhamons navn står tilbage i indskriften på rygpillen af den ene).⁹

Tutankhamon/Amon

Som man kunne forvente efter Akhenatons hetz mod Amons statuer, foreligger der mange nye skulpturer af denne gud. Og hvordan ser en guds ansigt egentlig ud? Den over legemsstore sandstensskulptur af Amon-Ra af kvartsit, der endnu står på sin plads foran Tuthmosis III's annalvæg [fig. 7, jf. fig. 11], giver det bedste eksempel i sten på det buttede fysiognomi. Dens karakteristiske næsetip blev for få år siden fundet under udgravninger i et tilstødende rum. Tutankhamons Horus-navn er bevaret, og rester af de andre ses under Horemhebs. Statuen af Amonet, der står ved siden af, bærer spor af Ays navn under Horemhebs. Trods en vis lighed er der stilistiske forskelle mellem de to statuer (især i øjnene). Hvis Tutankhamon også var ansvarlig for den sidstnævnte, var det Ay, der fik arbejdet fuldført og signeret.¹⁰

Derudover findes der en række løse hoveder, der pga. den buttede ansigtstype kan henføres til Tutankhamon. Det drejer sig ud over Glyptotekets primært om følgende: Metropolitan Museum of Art, New York 07.228.34 af diorit;¹¹ Cairo JE 38002 af kvartsit;¹² Luxor Museum J 67 af kalksten, fundet i Month-templet;¹³ samt et hoved i Bruxelles af sort granit.¹⁴ Endelig skal nævnes et hoved af kalksten i Metropolitan Museum of Art, der endnu har bevaret gudens hånd ved bagkanten af kongens blå

krone.¹⁵ Glyptotekets hoved er det eneste, der har haft indlagte øjne.

To gruppestatuer viser Amon og Tutankhamon sammen. Den ene (220 cm høj) er af granodiorit og findes i Louvre.¹⁶ Guden sidder ned med hænderne på kongens skuldre, mens kongen i mindre størrelse står foran hans underben. Kongens hoved mangler, men flapperne fra hans *nemes*-hovedklæde er synlige. Han er iført et panterkind, der tilkendegiver, at han her spiller rollen som præst. Den matte overflade afslører, at gudens høje fjer, skæg og halskrave oprindeligt var belagt med guld. Kongens navne på rygpillen blev udraderet og står blanke, men på kiltens bælte står stadig Tutankhamon. Trods gudens forholdsvis små øjne nærmer både mund, næse og den runde ansigtsform sig den buttede ansigtstype [fig. 8]. Øjnene har kraftigt markerede øjenlåg uden sminkestriber.

Den anden gruppe findes i det ægyptiske museum i Turin. Den er af kalksten, næsten intakt, 186 cm høj.¹⁷ Her ses en siddende Amon-Ra ved siden af en stående kong iført *nemes*-hovedklæde. Kongen lægger sin højre arm om gudens ryg [fig. 9]. Teksterne er originale indskrifter med Horemhebs kartoucher, men begge ansigters udformning med de karakteristiske, sensuelle læber peger sammen med

gudens træk på, at det var Tutankhamon, der var ophavsmanden og måske ikke fik færdiggjort og indskrevet arbejdet. Heller ikke i dette tilfælde ses sminkestriber, men i hvert fald guden har en tydelig øjenlågsgfold. Gruppen demonstrerer, selv uden kongens navn på, hvad "Tutankhamon" betød: "Amons levende billede".

Et lignende eksempel på Tutankhamons kontrafej, men med Horemhebs originale indskrift kan ses i Luxor-museet J 823 fra Luxor-cachetten.¹⁸ Disse to eksempler viser, at Horemheb har accepteret den allerede eksisterende kanon, ikke blot for guden, men også for den kongefigur, der kom til at bære hans eget navn. I en kalkstenstriade, også fra cachetten i Karnak, med kongen, Amon og Mut har Amon det buttede ansigt. Kongens er her ikke identisk med gudens, men slutter sig alligevel til typen. Den nederste del med indskrifter er ikke bevaret, men det ser ud som om det drejer sig om en (halvfærdig?) blok, der har fået sin endelige form tidligt i Tutankhamons regeringstid.¹⁹ Et mere markeret ansigt finder vi til gengæld i to skulpturer sammesteds fra af en gående Amon, begge uden indskrifter. Den ene, 155 cm høj af kalksten og nu J 198 i

Fig. 10 Tutankhamon ved Opet-festen i Luxor-templet. Kartoucherne siger Horemheb, men bemærk at henh. solskiven (tv) og navnet på Amon (th) tilhører Tutankhamons originale indskrift. Foto LM.

Luxor-museet, viser små øjne og lille mund.²⁰ Den har Tutankhamons intakte kartoucher på bagsiden. Den anden, Cairo JE 38049, er af gråvakke og blot 57,4 cm høj, har større øjne, men mindre og smalle læber.²¹ I betragtning af det markerede ansigt på kongestatuen med Tutankhamons overskrevne navn (CGC 42097) er der ingen grund til at tøve med at give de to gudestatuer samme ophavsmand.

Horemheb må som sine forgængere ved sin tronovertagelse have ønsket at fremlægge en model for sin officielle ikonografi. Dette synes i første omgang ikke at have involveret en ændring af Amons ansigtstræk, som vedblev at afspejle Tutankhamons. Sammenligner vi med et andet Amon-hoved i Glyptoteket (ÆIN 35)²², der viser Horemhebs træk, således som de fremstår f.eks. i den todelte gruppe med en knælende Horemheb foran Atum, fundet i Luxor-cachetten, må vi dog konkludere, at også Horemheb på et tidspunkt ønskede at låne guden sine ansigtstræk.²³

Den betragtelige mængde af skulptur af Amon-Ra, med og uden Tutankhamon, udført i årene efter restaureringsprogrammet, signalerer omfanget af det hærværk, der var foregået under Akhenaton. Skulpturerne visualiserer kongens politik, således

Fig. 11 Amon-Ra og Amonet i Karnak med Tutankhamons restaureringstekst på væggen. Foto LM.

som den beskrives i restaureringsteksterne forfattet ikke blot af Tutankhamon men også af Horemheb: det drejer sig om at knytte forbindelsen tilbage til Amenhotep III, inden verden gik af lave. Stilistisk var der dog elementer, der blev hængende i pennen, for intet blev alligevel ganske som før.

Relief og maleri

Langt størstedelen af reliefferne af Tutankhamon, som f. eks. i Luxor-templet [fig. 10] kan siges at tilpasse sig den buttede ansigtstype. Det samme ses i udsmykningen af nogle af genstandene fra kongens grav (f. eks. det lille gyldne skrin, som i sig selv frembyder variationer, og skrinet med havescerne).

I Amenhotep III's grav har Tutankhamons bedstefar sit *sed*-festforyngede ansigt, hvis stil inspirerede dels til Tutankhamons maske og kister, dels til Luxor-reliefferne, der smykker et rum egentlig udtænkt af Amenhotep III. Vægudsmykningen i Tutankhamons grav viser derimod den mere tilspidsede ansigtstype. I scenen med Ay, der udfører mundåbningsritualet, er der så godt som ingen forskel på Tutankhamons og Ays ansigtstræk, og stilen fortsætter i øvrigt uændret i Ays egen grav i Kongernes

Dal. Det samme er tilfældet med gengivelsen af Tutankhamon i vicekongen Huys grav (TT 40).²⁴ Der går tråde tilbage til paladsmaleriet i el-Amarna, og det kunne ligefrem være kunstnere herfra, der har været ansvarlige for det. Gravarbejdernes by Deir el-Medina havde jo været lukket ned i næsten tyve år og malerne var søgt andetsteds hen.²⁵ Disse malere og/eller deres sønner kan være blevet indfor-skrevet til denne lejlighed.

Det mere tilspidsede fysiognomi ses endvidere på den mest royale genstand af alle: den gyldne trone, der på siderne bærer kongens oprindelige kartouche Tutankhaton, og som derfor, sammenholdt med tilstedeværelsen af solskiven med stråler, må gå tilbage til tiden i el-Amarna, det vil sige inden kongen synes at have valgt den buttede ansigtstype. Vi må altså konstatere, at der ikke er en logisk, kronologisk årsag til valg af en bestemt model her. Da det tilspidsede ansigt ikke synes at forekomme i relief af sten i templer, må det derfor være enten materialet/teknikken eller lokaliteten, der har været den afgørende faktor.

Tutankhamon i Karnak

Ud over at bestille et større antal statuer af Amon-Ra for at erstatte dem, der var gået til under Akhenaton, gav Tutankhamon sig også i kast med at udbedre skaden på vægreliéfferne.²⁶ Hvor Amon var blevet hugget ud, blev han hugget ind igen. Overfladens lavere niveau afslører dette. I mange tilfælde er det Sethos I, der ved at indsætte sin kartouche påtager sig æren for sådanne udbedringer, men det er dog muligt også at finde spor efter Tutankhamon. Det gælder bl.a. på østsiden af det nordlige tårn af den 6. pylon, som danner kulisser for statuerne af Amon-Ra og Amonet. Tutankhamon indsatte sin restaureringstekst bag det ødelagte billede af Amon og foran gudinden [fig. 11]: "Restaurering af monument gjort af kongen af Øvre- og Nedreægypten Nebkheprura (dvs. Tutankhamon) for hans fader Amon-Ra." Ganske vist står der nu at læse "Djeserkheprura, udvalgt af Ra", dvs. Horemheb, men den øverste solskive i kartouchen (Ra) er i et højere plan end resten og tilhører tydeligvis Tutankhamons navn.

Tutankhamon var også ansvarlig for nybyggeri i Karnak-templet. Et antal større sandstensblokke blev fundet genanvendt i beklædningen af den 9. pylons vesttårn.²⁷ Her er Tutankhamons navn ikke udraderet. Endnu mere interessant er tilføjesen til Amon-Ras navn på den ene blok: "der er i Nebkhepruras tempel" med tilføjesen "elsket af Amon, der etablerer Theben", formodentlig som en del af

hele navnet på bygningen. Indskriften står ved en scene med Tutankhamon foran guden, hvor kun deres kroner ellers er bevaret. På to andre matchende blokke bærer kongen med buttet ansigt den blå krone, og guden er "den fremmeste i Karnak, himlens herre, Thebens hersker" [fig. 12]. Der er således tale om et særskilt tempel (*hwt*), bygget af Tutankhamon. Andre arkitekturfragmenter, måske fra en separat bygning, som f. eks. af søjler og en arkitrav, der også rummer Ays navn i kartouche, blev fundet genanvendt i den 2. pylon.

Et yderligere eksempel på Tutankhamons arbejde i templet kan ses på den østlige side af østmuren til cachette-gården ud mod den hellige sø, hvoraf flere blokke nu er faldet ned og opbevares andetsteds. Muren stammer nok fra Tuthmosis III's tid, da det var ham, der var ansvarlig for den 7. pylon, som den støder op til. Dens østside har kun udsmykning på midten, og den viser Tutankhamons kartoucher (overskrevet af Horemheb), men den var faktisk oprindelig udført af Amenophis III.²⁸ To symmetriske scener viser kongen foran et naos med Amon, Mut og Khonsu, centreret om en scene, der under en bevinget solskive næsten som en stele viser Hapi, gud for Nilens overflod, der ofrer til korn gudinden Renenutet i slangeform. Ifølge Paul Barguet tilkendegiver scenen, at det var her der hver dag blev foretaget en "rensning" af de ofre, der blev bragt fra magasinerne syd for søen, inden de blev ført videre gennem døren til det, der dengang var templets søjlehal (mellem 4. og 5. pylon). Teksten nævner, at kongen restaurerede reliefferne i denne bygning ved navn "Amon med de store forsyninger". I reliefferne blev Amon udraderet af Akhenaton, men genskabt af Tutankhamon. At de er i basrelief med baggrunden hugget væk viser, at de ikke blev skabt til en ydermur, men at de var en del af en bygning, der stod foran.²⁹

Statuens placering

I sin lange restaureringstekst³⁰ nævner Tutankhamon ikke noget om statuer af sten. Han siger, at han er den, der fremstiller monumenter "i sit hjerter nøjagtighed" for sin fader Amon (l. 27), men det er andet løse der omtales, samt bygningerne

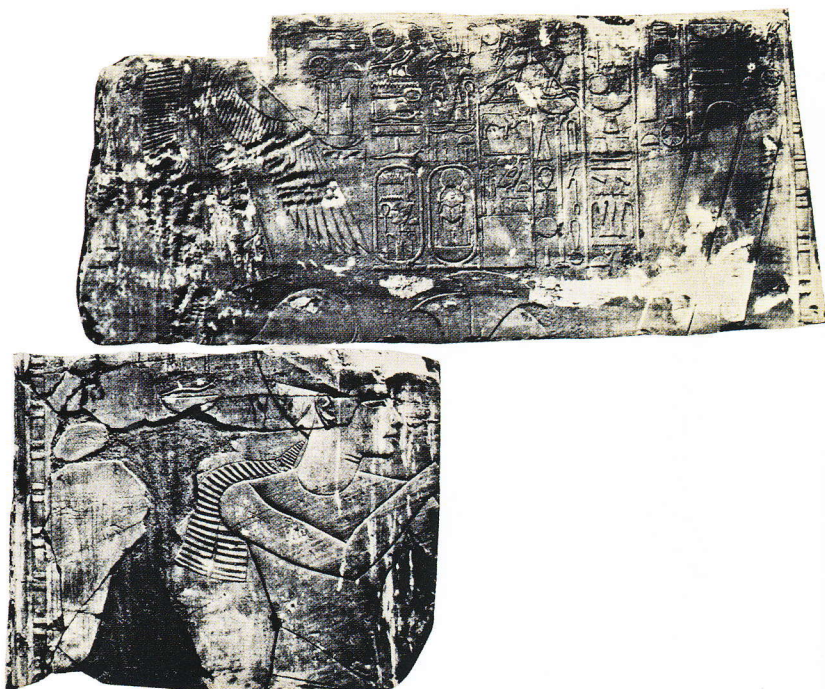

Fig. 12 Blokke fra den 9. pylon. Fra MDAIK 22, 1967, pl. 24.

Fig. 13 ÆIN 1285 set bagfra. Foto Ole Haupt.

og deres personale. Det særegne udtryk kan referere ikke blot til en korrekt fremstilling, men også til det rette tidspunkt – det er fristende at omskrive til den i Danmark kendte vending, der dækker begge aspekter: med "rettidig omhu".³¹

På rygpillen af Glyptotekets statue er bevaret en del af en indskrift, der giver gudens tilnavne efter navnet Amon-Ra, tidligere anbragt ovenover, utvivlsomt sammen med "herre over De To Landes Troner" [bagsiden og fig. 13].

... den fremmeste i Karnak, stor (*wr*) af ærefrygtindgydenhed (*šfy*), stor (*ʿ3*) af styrke (*phty*), himlens herre, de ni buers hersker...

To aspekter af gudens karakter fremhæves i denne tekst. Ordet *šfy* er en betegnelse for en vædder og skrives med et vædderhoved som determinativ efter de fonetiske tegn. I femininum *šfy* beskriver det i overført betydning en ærefrygtindgydende aura. Det er en egenskab, der ikke nødvendigvis er begrænset til visse sociale lag, men i gudeverdenen tilskrives den fortrinsvis Amon. Konceptet tydeliggøres dels i vædderprydelsen på for- og bagstavnen af hans hellige båd, synlig for folket under gudens udgange fra templet, hvor selve statuen er skjult i sit gudeskrin dækket af et hvidt klæde, og dels i det gyldne væd-

derhoved, der smykkede en eller flere døre i templet i Karnak.³² Vædderen var "Amons hellige dyr", forstået på den måde, at Amon kunne manifestere sig i form af en vædder. Ordet *phity*, skrevet med to løvehoveder på lange halse og med en sideløbende betydning som ordet for "løve", refererer ikke blot til en konges eller guds magt og anseelse, men også til fysisk styrke og potens. Selv om der er subtile forskelle i betydning og anvendelse af *henh. wr* og *phity* og af *šfyt* og *phity*, kan man sige, at betegnelserne supplerer hinanden og dermed styrker det udsagn, man ønsker at etablere omkring guden. I sin restaureringstekst (l. 28) kalder Tutankhamon sig selv både *phity* og *wr phity*.

I ramessidetiden bliver tilnavnet med *šfyt* mere specifikt i en sådan grad, at Amon-Ra *šfyt*, stor af ærefrygtindgydenhed, får et administrativt separat kapel i tempelkomplekset i Karnak.³³ En bærbar statuette af denne gud stod i et skrin, der er afbildet på et udsnit af et vægmaleri, også i Glyptoteket: ÆIN 1073, erhvervet i 1910. Det stammer fra den nu forsvundne thebanske grav A17, udsmykket under Ramesses III.³⁴ Den ligeledes forsvundne og formodentlig samtidige grav A23 tilhørte en mand ved navn Penaashefy ("Den der tilhører den af stor ærefrygtindgydenhed"), som ud over at være gudedefader for Amon og gudedefader for Min også var "gudedefader (*it ntr*) for Amon Ra, stor af ærefrygtindgydenhed". Udsmykningen af denne grav var for det meste skitseret med rødt blæk og de fleste tekstfelter efterladt tomme. Vi kender kun graven fra Champollions noter, og ejeren kan ikke genfindes i anden sammenhæng.³⁵

Guden med det særegne tilnavn er også omtalt i TT 112 fra det 18. dynasti, der imidlertid blev overtaget af en mand fra ramessidetiden, der lød navnet Aashefytemwase, hvilket betyder "Stor af ærefrygtindgydenhed i Theben". Han var meget passende ypperstepræst for guden af samme navn.³⁶ Hans navn blev fundet ikke blot på et stykke af den ydre dørkarm og på den forreste væg t.h. i tværrummet, men også på den højre sidevæg, hvor han bl.a. ofrer til slangegudinden Renenutet. I gangen t.v. ses Aashefytemwase og hans familie tilbedende guder, udført oven på den eksisterende vægdekoration. Det er påfaldende, at Aashefytemwase har inkluderet

Renenutet, da denne gudinde netop forekommer på væggen i den tidligere offerrensningsbygning, der er associeret med Tutankhamon. Om ikke andet udgør det et specifikt link mellem korngudinden og en præst for Amon-Ra, stor af ærefrygtindgydenhed.

Der er ingen thebanske grave fra det 18. dynasti og dermed Tutankhamons tid, der rummer nogen gengivelser af Amon-Ra, stor af ærefrygtindgydenhed, men det ville man heller ikke forvente, da billedprogrammet på den tid udelukkende giver plads til Osiris, Hathor og Anubis (Amon/Amon-Ra nævnes dog i teksterne, især i forbindelse med Dalfesten). Ej heller forekommer han i teksterne. De få skriftlige kilder andetsteds fra med omtale af dette specifikke aspekt af guden stammer også fra ramesidetiden, f. eks. papyrus Amiens fra Ramesses III-IVs tid.³⁷

I ramesidetiden fandtes der yderligere et kapel for "Amon-Ra ☩ šfy i Amons kornmagasin".³⁸

Denne kombination af gudens tilnavn og lokaliteten som et sted, der fokuserer på de fysiske ofre, kan sammen med en interessant detalje bringe os på sporet af, hvor Glyptotekets hoved sammen med sin krop kunne have været opstillet. Blokke fra cachette-gårdens østlige mur viser huller efter indlæg i metal. At Glyptotekets hoved som det eneste overhovedet af de her omtalte har haft indlagte øjne kunne antyde, at den har været opstillet i en bygning, der fremviste lignende sans for omhu i detaljerne. Der er således tekniske indikationer af en sammenhæng mellem statuen og blokkene, og, hvis vi kan acceptere spredningen i tid, også en tematisk sammenhæng, hvor Amon ☩ šfy, og dermed ÆIN 1285, hører hjemme netop der, hvor ofrene akkumuleres [fig. 14].

NOTER

- 1 M. Jørgensen, *Ny Carlsberg Glyptotek. Ægypten II*, København 1998, s.164-165 med henvisning til ældre kataloger.
- 2 Se kort, historisk diskussion i udstillingskataloget *Egypt's Dazzling Sun*, Cleveland 1992, s.24-25.
- 3 Den bemalede buste i Berlin samt gipsafstøbning sammesteds, begge fundet i "Tuthmosis' værksted" i el-Amarna.
- 4 Et godt og konsekvent eksempel er Ramesses II's ændringer af statuer af Amenhotep III: *Egypt's Dazzling Sun*, s.172-175.
- 5 Se bl.a. http://manuampim.com/2005_update.html
- 6 Væsentlige publikationer desangående er E. Russmann, *Egyptian Sculpture. Cairo and Luxor*, Austin, Texas 1989, s.124-135; M. Eaton-Krauss, 'L'art de la période post-amarnienne', i J.-L. Chappaz, F. Tiradritti, M. Vandenbeusch (red.), *Akhénaton et Nefertiti. Soleil et ombres des pharaons*, udstillingskatalog Genève/Turin 2008-2009, s.121-127. En detaljeret undersøgelse af Tutankhamons skulptur, deriblandt ÆIN 1285, har i mange år været under forberedelse af Marianne Eaton-Krauss og er nu ved at nærme sig sin afslutning (personlig meddelelse april 2012).
- 7 F. eks. Cairo CGC 42091 (457) (stående, legemsstor, grå granit); CGC 42092 (stående, legemsstor); CGC 42097 (triade med Amon og Mut); JE 66757 (stående, legemsstor, fragment); JE 2147, CGC 603 (konge m. dobbeltrone og vædderstandart); Cairo 38002 (granithovede, cf. *5000 års ægyptisk kunst*. Udstillingskatalog Louisiana 1962, kat. nr. 162); Cairo 37518 bis +38689; Louvre E 11609 (siddende Amon med Tutankhamon foran); siddende kolos fra Mut-templet med udraderede kartoucher (M. Benson og J. Gourlay, *The Temple of Mut in Asher*, London 1899, pl. 15); Turin 768 (siddende Amon med stående Tutankhamon).
- 8 Denne artikel koncentrerer sig om forholdet mellem Tutankhamon og Amon. Der er andre guder, der låner hans ansigtstræk, f.eks. Khonsu: Russmann, *op. cit.*, s.130-131.
- 9 CGC 42097, A. Wiese og A. Brodbeck (red.), *Tutankhamun. The Golden Beyond. Tomb Treasures from the Valley of the Kings*, udstillingskatalog Basel 2004, kat. nr. 51. Jf. også en fragmentarisk statue af Tutankhamon med *nemes* + dobbeltrone og vædderstandart: Cairo CGC 603, publiceret i kataloget til udstillingen i Paris i 1967 *Toutankhamon et son temps*, kat. nr. 44 (usurperet af Horemheb).
- 10 Eaton-Krauss, 'L'art de la période...', s.125-126.
- 11 R.E. Freed, Y.J. Markowitz og S.H. D'Auria (red.), *Pharaohs of the Sun. Akhenaten. Nefertiti. Tutankhamun*, udstillingskatalog Boston 1999, kat. nr. 245.
- 12 *5000 års ægyptisk kunst*, kat. nr. 162.
- 13 J. Romano, *The Luxor Museum of Ancient Egyptian Art*, Cairo 1978, s.126-127 (kat.nr. 203).
- 14 E 5698: *Le Règne du Soleil. Akhenaton et Nefertiti*, udstillingskatalog Bruxelles 1975, s.155 (kat. nr. 81).
- 15 *Pharaohs of the Sun*, kat. nr. 241.
- 16 E 11609: *Pharaohs of the Sun*, kat. nr. 243. Se også <http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/god-amun-protecting-tutankhamun>
- 17 No. 768 fra Drovettis udgravninger i Theben i 1818: E. Scamuzzi, *Egyptian Art in the Egyptian Museum of Turin*, New York 1965, pl. 30-31.
- 18 Eaton-Krauss, 'L'art de la période...', s.125.
- 19 Eaton-Krauss, 'L'art de la période...', fig. 4, s.124; <http://www.ifao.egnet.net/bases/cachette/?id=26>
- 20 Romano, *op. cit.*, s.136-137 (kat. nr. 183); <http://www.ifao.egnet.net/bases/cachette/?id=485>

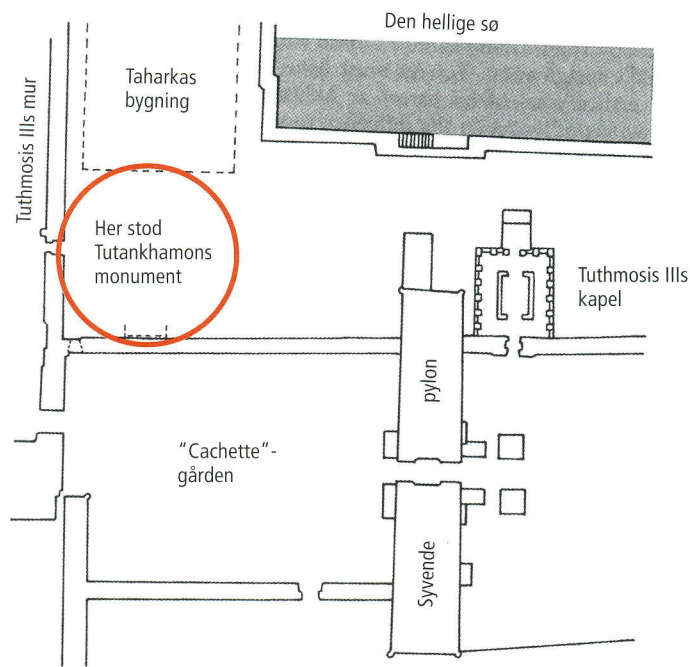

Fig. 14 Plan over området ved den hellige sø, hvor Tutankhamons bygning har stået. Fra Blyth, fig. 9.3.

- 21 Wiese og Brodbeck, *op. cit.*, kat. nr. 52; <http://www.ifao.egnet.net/bases/cachette/?id=628>
- 22 Jørgensen, *op. cit.*, s.168-169 med henvisning til ældre kataloger.
- 23 Horemhebs holdning til Ays og især Tutankhamons monumenter i Karnak-templet diskuteres i en upubliceret afhandling af Ramadan M. Saad, 'Les martelages de la XVIIIe dynastie dans le temple d'Amon-Rê à Karnak', Academie de Lyon, Université II 1972, især s.107-117. Ifølge forfatterens omhyggelige iagttagelser fokuserede Horemheb i første omgang på at udrudere Tutankhamons navn, hvor det var umiddelbart synligt i templet, og erstatte det med sit eget, hvorimod Ays navn blev fjernet over alt. Tutankhamons navn blev undertiden skånet, men bygningerne blev efterfølgende taget ned og genanvendt som fyld (se nedenfor). Jf. også Eaton-Krauss, 'Tutankhamun at Karnak', s.11.
- 24 N. de G. Davies og A.H. Gardiner, *The Tomb of Huy, Viceroy of Nubia in the Reign of Tut'ankhamun* (No. 40), London 1926, pl. 22.
- 25 F. eks. til Memfis, hvor en maler fra Deir el-Medina og hans søn udsmykkede deres egen grav.
- 26 Om Tutankhamons Karnak-projekter se sammenfatning i E. Blyth, *Karnak. Evolution of a Temple*, London/New York 2006, s.126-132 samt en mere detaljeret analyse af M. Eaton-Krauss, 'Tutankhamun at Karnak', *MDAIK* 44, 1988, s.1-11.
- 27 R. Saad, 'New light on Akhenaten's temples at Thebes', *MDAIK* 22, 1967, s.64-67.
- 28 P. Barguet, *Le temple d'Amon-Rê à Karnak. Essai d'exégèse*, Cairo 1962, s.273-274 med tegning af offerscenen. Blokke *in situ* med kongen og Amon ses i Saad, *op. cit.*, pl. 49-50. Jf. omtale i Eaton-Krauss, 'L'art de la période...', s.123 med fig. 2 (hvis relation til dem illustreret af henh. Barguet og Saad ikke står ganske klar). For

Amenhotep III's kornmagasin med reliefudsmykkede dørkarme se *Egypt's Dazzling Sun*, s.102.

- 29 Se skitse i Blyth, *op. cit.*, fig. 9.3 og omtale s.129-130, jf. fig. 14 i nærværende artikel, samt F. le Saout, 'Reconstruction des murs de la Cour de la Cachette', *Karnak VII*, 1982, s.244.
- 30 *Urk*. IV 2025-2032.
- 31 Udtrykket var skibsreder Mærsk Mc-Kinney Møllers motto for hans lange livs succes. I en TV-reklame for virksomheden i 2011 blev det af skibsrederen selv formuleret på engelsk som "constant care". Denne artikels titel blev fastsat 14 dage inden udtrykket kom på alles læber ved hr. Møllers død. En fortolkning, der netop involverer "det rette øjeblik", blev først foreslået af J.R. Harris under læsning af restaureringsstelen ved undervisning på Københavns Universitet i 1970.
- 32 Se L. Manniche, 'Amun ꜥ šfyt in a Ramessid tomb at Thebes', *Göttinger Miszellen* 29, 1978, s.79-84, især n.4.
- 33 H.W. Helck, *Materialien zur Wirtschaftsgeschichte des Neuen Reiches*, I, Hamburg 1961, s.69 (nr. 17).
- 34 Manniche, *op. cit.*, s.79-84; id., 'The provenance of a wall-painting in the Ny Carlsberg Glyptotek, Copenhagen', *Göttinger Miszellen* 58, 1982, s.49-51; id., *Lost Ramessid and Post-Ramessid Private Tombs in the Theban Necropolis*, København 2011, s.51-60, især s.56-58.
- 35 Se Manniche, *Lost Ramessid...*, s.61.
- 36 N. de G. Davies, *The Tombs of Menkheperresonb, Amenmose and another*, London 1933, s.18-26. Denne bog omhandler primært materialet fra 18. dynasti og har ud over nogle tekster ingen afbildninger af den ramessidiske udsmykning. Den relevante del af graven var/er voldsomt beskadiget af sod.
- 37 Se henvisninger i Manniche, 'Amun ꜥ šfyt', s.80 m. n.4.
- 38 Helck, *op. cit.*, s.55.